

DIN SIMBOLISTICA RAȚIUNII ÎN PROCESUL ÎNVĂȚĂRII (STUDIU ÎN BAZA PRODUSELOR DE MENTAL)

Elena LACUSTA, conferențiar universitar, doctor în filologie
Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Moldova

Résumé: Dans la paradigme du symbolisme somatique (révélée d'une anatomie naïve du mental), la raison est symbolisée, dans les créations populaires linguales, par l'organe tête. Le symbole de connaissance, la tête assure l'existence logique de l'homme (au contraire du coeur, qui assure une existence émotionnelle). Cet article propose de révéler une image d'organe tête, ayant comme base les unités phraséologiques roumaines. On démontre que l'image de la tête dans la trésorerie praseologique du roumain est plus large que celle du tableau scientifique. La tête peut avoir des fonctions anatomiques, mais aussi des caractéristiques qui peuvent dépasser son propre champs sémantique.

Capul este considerat, anatomic, unul dintre organele cele mai importante din sistemul corpului omenesc, întrucât acesta încorporează creierul, organ intern ce coordonează cu toate funcțiile vitale din organism (cf. *Dicționarul enciclopedic român*, 1962; BES, Moskova, 1986). Dacă în anatomie *capul* și *creierul* sunt două noțiuni absolut diferite (*capul* însemnând 'partea din față, sau de sus a corpului și legată de trunchi', iar *creierul* – 'partea de bază a sistemului nervos' [BES]), în mentalul popular acestea sunt foarte rar diferențiate – a *spăla creierii*. De cele mai multe ori capul preia metonimic funcțiile și trăsăturile creierului ca recipient ce-l conține: *a lucra cu capul* = *работать головой / мозгами*; și-a *bătut un cui în cap* ≈ *сидеть гвоздем в голове / мозге* (literal, *a sta ca un cui [bătut] în cap / creier*).

Importanța axiomatică pe care o atribuie omul în general acestei părți a corpului este evidentă. Dovezile lingvistice sunt ilustrative: o pletoră semantică foarte stufoasă a noțiunii *cap*, numeroase derivate, un număr mare de unități frazeologice construite cu ajutorul acestui somatism. În mentalul popular acest element corporal este conceput ca intermediar între om și lumea exterioară.

Or, în interiorul lui este localizată rațiunea, judecata, mintea prin care este gândită și apreciată lumea exterioară. La fel, patru simțuri (auz, văz, miros și gust) din cinci, cu care este percepută lumea, sunt, topografic, situate în zona capului. Din această cauză valorile semantice ale termenului *cap* din structurile frazeologice depășesc, după cum vom vedea mai jos, semnificațiile din dicționare.

Toate aceste precizări în legătură cu imaginea capului ca realitate somatică și mitologică interesează domeniul nostru în măsura în care pot explica sau motiva un anume sens valorificat de contextele frazeologice. Construirea sensului de 'sacrificiu pentru cineva sau ceva' cu ajutorul imaginii pierderii fizice a capului poate fi considerată, ipotetic, o evocare a ritualului sacrificiului de animale sau chiar de oameni: *a-și da capul pentru cineva*; *a-și pune capul*; *a-și pune capul pentru cineva* etc., și în rusă *ручаться головой* (literal, *a garanta cu capul [pentru ceva sau cineva]*).

În mentalitatea umană, și nu doar română, capul este văzut ca organ ce posedă trăsăturile și funcțiile creierului pe care fizic îl conține. Astfel simbolizând rațiunea (amintim, în acest context, dimensiunea afectivă a omului – dragostea, furia – simbolizată de inimă și sânge). Deosebirea între aceste două realități este făcută doar în sensul relaționării recipient-conținut *Capul până nu se sparge, / creierii nu se văd*; uneori funcționând ca sinonime *a avea fum în cap* (sau *creier*); *a avea mătrăgună în creier* (sau *cap*).

În mentalul popular capul și creierul funcționează independent de inimă, nu au nevoie de alimentație cu sânge [10, p. 314]. Enunțul *a i se urca sângele la* (sau *în*) *cap* este utilizat cu sensul literal doar în medicină. Ca structură fixă, se descrie o stare a omului, ce determină o gândire emoțională și nu rațională, stare ce trebuie depășită. Din aceeași paradigmă fac parte și expresiile ce plasează cuvântul *cap* în ocurență cu diverse lexeme cu nuanțe termice: *a avea căldură la cap*.

Sinonimul popular al *creierului*, dar și *judecății*, *rațiunii*, este *mintea*: *a-și băga mințile în cap*. În aceste imagini *mintea*, ca și conținut al capului, poate fi:

- prezentă: *a-i veni mintea* (sau *mințile*) *la cap* 'a se deștepta, a se lămuri'; *a avea glagore în cap*, unde *glagore* = (pop.) *mintea*, *pricepere*, din sl. **glagolŭ** „numele literei chirilice **g**” (DEX), sau ar putea fi pus în legătură și cu sensul din limba de origine 'a vorbi,' de unde derivă și sensul de 'idei (ce sunt comunicate, de obicei, verbal)'

- este puțină: *cap mare, minte puțină* [11]; *nu-l ajunge capul și mintea să facă ceva*.
- lipsește: *bine zice moș Arvinte: vai de cap unde nu-i minte*;

Pentru imaginea absenței minții/rațiunii vorbitorii de limbă română au creat imagini, în care capul este văzut ca fiind gol - *a fi cap sec*.

Metafora vasului, deșert sau nefuncțional, este una exploatată foarte des pentru a sugera aceeași idee: *capul cel tâmpit hodorogeste ca un butoi dogit* [Ibidem];

În ce privește imaginea de vas, recipient al capului, putem remarca faptul că în limba română este vorba nu doar de o metaforă reușită, ci de niște legături etimologice între aceste cuvinte. Unele limbi romanice își derivă sensul de 'cap' din latinescul *testa* = 'vas', 'oală' (it. *testa*, fr. *tête*). Cuvântul românesc *țeastă* pentru 'craniu' este derivatul direct al lui *testa* latin, care cunoștea și acest sens [8, p. 65]. Și rusescul *голова* este pus de etimologii ruși [2] în legătură cu *galva* din limba slavă comună, ce avea sensul inițial de 'craniu'. Scriban înregistrează și în limba română cuvântul *glavă*, descendent din slava veche, care are sensul ironic de 'cap de om prost, devlă' [9].

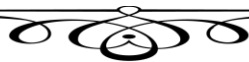
Seria onomasiologică a conținutului 'cap' și 'craniu', întocmită de Nicolae Felecan [3, p. 24-25], conține suficienți termeni al căror gen proxim e „vas”: *borcan* = 'vas (cilindric) de sticlă, folosit pentru păstrarea conservelor, a preparatelor farmaceutice etc.'; *butoi* = 'vas de lemn făcut din doage, mai larg la mijloc decât la capete, folosit pentru păstrarea lichidelor, a murăturilor etc.'; *căldare* = 'vas mare tronconic sau cilindric, prevăzut cu o toartă la partea superioară, folosit pentru păstrarea și transportul materialelor lichide, pulverulente sau granuloase; găleată'; *cubăr* = 'vas mare făcut din doage de lemn și prevăzut cu torți, având diferite întrebuințări'; *cofă* = 'vas de formă (relativ) cilindrică, făcut din doage de brad, cu o toartă, în care se ține la țară apa de băut; doniță; p. ext. conținutul unui astfel de vas'; *cupă* = 'vas de băut mai mult larg decât adânc (cu picior); pahar cu picior, în formă de potir cu gura largă, din care se beau băuturi alcoolice'; *oală* = 'vas de lut ars, de metal, de porțelan etc., de obicei cu gura largă și cu înălțimea mai mare decât lărgimea, folosit în gospodărie pentru pregătirea, păstrarea etc. bucatelor' (DEX).

În general, limba română și limba rusă creează numeroase structuri în care capul este imaginat ca recipient al celor mai diverse conținuturi:

- de la substanțe materiale – clavir, greieruși, gărgăuni, fluturi – toate făcând trimitere la un conținut sonor și haotic ce distorsionează funcționarea normală a creierului și manifestarea rațiunii: *a fi cu gărgăuni în cap*; *a avea clavir la cap* [11]; *a avea greierași la cap* [Ibidem]; *a avea fum/fluturi în cap* [11].

- sau substanțe sub formă de pastă sau lichide: *a fi cu drojii în cap*;
- ori gaz - *a avea fumuri în cap*;
- până la sugerarea doar a efectelor de senzație: *a avea căldură la cap*.

Cu efect de intensificare a imaginii absenței substanței necesare în interiorul capului (*mintea*), funcționează și alte cuvinte care în limbă pot înlocui metaforic orice 'nimic': *vântul, paiele, pleava* etc.: *a bate vântul în cap*; *a avea capul plin cu paie* sau *pleavă*.

Capul, ca recipient al minții, funcționează adesea, metonimic, cu sensul de 'minte', 'deșteptăciune', contribuind astfel la o apreciere pozitivă fie a omului ca agent într-o anumită situație, fie a situației în general: *cu cap* '(în mod) inteligent, deștept'; *a avea cap* 'a gândi'; *a-l duce capul pe cineva* 'a se pricepe'; *cu scaun la cap* 'chibzuit, cu judecată'; *a face cu capul*; *a fi cu capul pe umeri*.

Imaginea construită pe baza absenței acestui organ asociază aprecieri negative: *fără cap*; *a nu avea cap să...* 'a nu avea posibilitatea să...'; 'a nu putea să...'; *dacă nu-i cap, nu-i noroc*; *a-și pierde capul*; *cine n-are cap, să aibă picioare* [Ibidem]; *cap ai, minte ce-ți mai trebuie* [11].

Aprecieri pozitive sau negative sunt sugerate și cu ajutorul imaginii unui cap cu trăsăturile 'duritate', 'greutate':

- *a fi bun (ușor) de cap*;
- *a avea cap ușor*;
- *a fi tare de cap*;
- *a avea cap de fier*;
- *poți să despici lemne pe capul lui*;
- *a se sparge oalele în capul cuiva*;
- *a se sparge toate străchinile în capul cuiva*.

Pe lângă imaginea de recipient, capul este, mai rar, văzut și ca un mecanism producător de minte care poate să se defecteze: (cuiva) *îi lipsește o lampă*, cu sinonimul diacronic *a-i lipsi o doagă* și *a-implipi un șurup*. Stelian Dumistrăcel (Dumistrăcel, *Expresii*, p. 128.) surprinde în aceste două expresii elemente de evoluție industrială, în care se mută accentul de pe construcția de vase din lemn pe construcția unor mecanisme mai complicate, a căror funcționare, ca și în cazul vaselor cu doage, necesită o integritate a pieselor.

Imaginea mecanismului poate fi susținută și de contextele în care se face referire, adesea metaforic, la diverse facultăți mentale ce presupun și un proces de natură rațională: memoria, gândirea, asimilarea informațiilor etc.: *întâi capul să gândească ș-apoi limba să vorbească* [11]; *a-și bate* (sau *a-și frământa*, *a-și sparge*) capul 'a se strădui'; *a-i da de cap* 'a rezolva'; *a-l duce* (sau *a-l tăia*) pe cineva capul 'a se pricepe'; *a-și bate* (sau *a-și frământa*, *a-și sparge*, *a-și sfărâma* etc.) capul.

Mentalitatea lingvistică naivă descrie aceste procese în limitele unor parametri de natură spațială, astfel capul funcționând și ca localizator al proceselor psihice și al produselor acestora: *a-i deschide* (cuiva) capul 'a face (pe cineva) să înțeleagă ceva, a lămuri (pe cineva)'; *și-a bătut un cui în cap*.

Credem că merită să remarcăm natura proceselor localizate de către vorbitor în această parte a corpului. Se pare că procesele lipsite de o direcționare (în termeni de spațiu), sau finalitate concretă sugerează absența gândirii lucide: a-i trăsni ceva în cap. Ca imagine sinonimă poate fi considerată expresia *a fi cu capul în nouri* 'a fi distrat, zăpăcit'. Și imaginea mișcării haotice însoțită uneori de sunet ce are loc în interiorul capului: *a fi cu gărgăuni în cap*; *a avea clavir la cap* [Ibidem]; *a avea greieruși la cap* [11]; *a avea fluturi în cap* [Ibidem].

Imaginea capului corelată cu rațiunea, mintea și facultățile acestora, discutată mai sus, este susținută și de reacțiile la stimulul cap din DA (prezentăm primele reacții):

CAP: minte (75); păr (62); creier (58); mare (35); deștept (36); gândire (26); inteligentă (22); corp (18); ochi (16); om (15); șef (15); rotund (14); sec (12); picioare (11); coadă (10); durere (10); față (10); frunte (10); pajură (10); pătrat (10); rațiune (8); inteligent (7); mic (7); craniu (6); conducător (5); gît (5); înțelepciune (5).

Prin urmare, într-o paradigmă a simbolismului somatic, rațiunea este simbolizată de somatismul cap. Înțelegerea imaginii capului în mentalul popular român face posibilă adecvarea procesului de cunoaștere, învățare la o realitate existentă, la o atitudine legată direct de natura umană sau a comunității din care facem parte. Ținând cont de această atitudine, pedagogia devine un domeniu al vieții umane și nu un produs artificial, rupt de aceasta.

Referințe bibliografice:

1. BES. Bol'șoj Enciklopedičeskij slovar'. Moskova: Chorint, 2006.
2. Černych P. Istorico-etimolog'ičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka, ediția a 4-a. Moskova: Russkij Jazyk, 2001.
3. Felecan N. Terminologia corpului uman în limba română. Cluj-Napoca: Mega, 2005.
4. Muntean G. Proverbe românești. București: Editura pentru literatură, 1967.

5. Pann A. De la lume adunate și iarăși la lume date. București: Albatros, 1976. 188 p.
6. Pann A. Povestea vorbei. Chișinău: Hyperion, 1992.
7. Popa Gh. ș. a. Dicționarul asociativ al limbii române. De la stimul la reacție, vol. 1. Iași: Junimea, 2016.
8. Reinheimer-Rîpeanu S. Lingvistica romanică, lexic-fonetică-morfologie. București: Bic All, 2001. 476 p.
9. Scriban A. Dicționarul limbii românești. Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
10. Šmel'ov A. Russkij jazyk i vnejazykovaja dejstvitel'nost'. Moskova: Jazyki slov'janskoj kul'tury, 2002.
11. Zanne Iu. Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie, vol 1-10. București, 1895-1912.